કાયદાની

સાથે **

ધર્મની *

ફરજ **

કાયદાની સામે થવાની ફરજ

થોરોના પુસ્તક ઉપરથી

લખનાર

મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી

પ્રકાશક:

ઇન્દુલાલ કનૈયાલાલ યાજ્ઞિક

રાષ્ટ્રીય સાહિત્ય કાર્યાલય—અમદાવાદ

આવૃત્તિ બીજી   નકલ ૫૦૦૦

સંવત ૧૯૭૮   મૂલ્ય ૦—૨—૦

'વસંત' મુદ્રણાલયમાં ચીમનલાલ ઈશ્વરલાલે મુદ્રાંકિત કર્યું
રાયપુર—અમદાવાદ

પ્રસ્તાવના

વિચાર, વાણી અને વર્તનમાં એકતા જાળવનારા અમેરિકાના બહુ વિરલ સાધુપુરુષોમાં ધુરંધર **હેનરી ડેવિડ થૉરો** ૧૯ મા સૈકાની મધ્યમાં થઈ ગયો સત્યના અડગ ટેકને લીધે તેના વિચારમાં જેટલું જોર હતું તેટલુંજ એની વાણી અને વર્તનમાં હતું. એનાં લખાણો વિચારની ખાણ છે, એના શબ્દેશબ્દમાંથી અગ્નિ ઝરે છે. આથીજ લાખો માણસો તે વાંચે છે અને મનન કરે છે. એના જે પ્રસિદ્ધ લેખનો સાર આપવાનો આ પ્રયત્ન છે તેનો ટૂંકમાં પ્રસંગ આ છે:

અમેરિકાના સંયુક્ત રાજ્યોમાંના મૅસેચ્યુસેટ્સનો એ વતની હતો. આ સંયુક્ત રાજ્યોએ મૅક્સિકોની સામે જે નીતિથી લડાઇ જાહેર કરી તે એને ન્યાયની વિરુદ્ધ લાગતી હતી. ગુલામીની પ્રથાની હસ્તિ એ એક ઘોર, ક્રૂર અન્યાયરૂપ એ માનતો હતો અને મૅસેચ્યુસેટ્સની રાજ્યસત્તા ગુલામીની હસ્તિ અને માલેકીને ટેકો આપતી હતી. એટલે એણે નિશ્ચય કર્યો કે એ રાજ્યને કર આપવો બંધ કરી રાજ્યની નીતિનો, અને તેમ કરી તેની સત્તાનો નિરાદર કરવો, એટલે રાજ્યના અત્યાચારમાં ભાગી-

દાર ન બનવું. આ નિશ્ચય મુજબ એણે કર લેનાર આવ્યો તેને કહ્યું, "તું કર નથી લઈ જઈ શકતો—જ્યાં સુધી મારા પૈસાનો ઉપયોગ લડાઈના ખર્ચમાં થવાનો છે, કે ગુલામો ખરીદવામાં થવાનો છે." કર ઉઘરાવનાર ગુંચવાઇ પૂછવા લાગ્યો, "ત્યારે મારે શું કરવું?" "તારે તારી જગાનું રાજીનામું આપવું, બીજું શું?" પરિણામે એને જેલ જવું પડ્યું. જેલમાં એના મિત્ર ઇમર્સન એને મળવા ગયા અને પૂછ્યું, "હેનરી, તું અહિં કેમ?" થૅારોએ જવાબ આપ્યો, "તું કેમ નથી?" જેલમાં તેના મનની અંદર જે વિચારો આવ્યા તેનું પરિણામ તે આ પુસ્તક. ઇતિહાસકો એમ કહે છે કે, અમેરિકામાં ગુલામી બંધ થવાનું મુખ્ય કારણ એ થૅારોનું જેલ જવું અને જેલમાંથી નીકળ્યા બાદ આ લેખનું પ્રકટ થવું, એ હતાં. લેખ વાંચતાં સમજાશે કે આપણા દેશની હાલની પરિસ્થિતિમાં આ લેખ લોકોની સમક્ષ મૂકવાનો આ યોગ્ય અવસર છે.

કાયદાની સામે થવાની ફરજ.

મને સંપૂર્ણરીતે માન્ય છે કે લોકોની ઉપર રાજ્યસત્તાનો દોર જેટલો ઓછો તેટલું તે રાજ્ય સારૂં; એટલે કે રાજ્યસત્તા એ એક જાતનો રોગ છે, અને તે રોગમાંથી રૈયત જેટલે અંશે મુક્ત રહી શકે તેટલે અંશે તે રાજ્યને વખાણી શકાય. ઘણા લોકો એમ કહે છે કે અમેરિકામાં લશ્કર ન હોય અથવા ઓછું હોય તો સારૂં. આ વાત બરાબર છે, પણ તે પ્રમાણે કહેનારાનું માનવું ભૂલભરેલું છે. તેઓ એમ કહે છે કે રાજ્યસત્તા લાભકારક છે, તેનું લશ્કર હાનિકર્ત્તા છે. આવા માણસો સમજતા નથી કે લશ્કર એ રાજ્યસત્તાનું શરીર છે અને તેના વિના તે સત્તા ઘડીભર ન નભી શકે. પણ આપણે પોતે રાજ્યસત્તાના દોરથી દબાયલા રહી આ વાત જોઈ શકતા નથી. ખરી રીતે જોતાં તો લશ્કર અને રાજ્યસત્તા બન્ને આપણે એટલે રૈયતજ નભાવી રાખીએ છીએ.

એટલે આપણે જોયું કે આપણે પોતાની મેળે છેતરાયાં કરીએ છીએ. અમેરિકાના રાજ્યે કોઇ

સાહસ પોતાની મેળે ઉપાડયું હોય એમ નથી. નથી તેણે આપણને સ્વતંત્ર રાખ્યા કે નથી તેણે આપણને કાંઈ કેળવણી આપી. આજે આપણે જે કાંઈ છીએ તે રાજ્યને લીધે નહિ પણ આપણા પોતામાં જે કંઈ દૈવત છે તેને લઇને છીએ. ઉલટું રાજ્યસત્તાને લીધે આપણી કેળવણી અને હોશિયારીમાં કંઇક ઉણપ આવી છે.

તેમ છતાં હું રાજ્યને જમીનદોસ્ત કરવા માંગતો નથી. હાલ તરત તો સારો રાજ્યકારભાર માંગું છું. એ માંગવાની દરેક માણસની ફરજ છે. જે દેશની અંદર ઘણા મતથી બધી વસ્તુ થતી હોય ત્યાં ન્યાયજ મળે છે એમ માનવું એ મ્હોટી ભૂલ છે, અને તે ભૂલ નહિ જોવાથી ઘણા અન્યાયો થયાં કરે છે. ઝાઝા માણસો કરે તે ખરૂંજ હોય એવી માન્યતા એ ખોટો વ્હેમ છે. શું એવી જાતનું રાજ્ય ન થઇ શકે, કે જ્યાં ઘણા માણસો કહે તેનો અમલ થવાને બદલે જે સાચું હોય તેનોજ અમલ થાય? શું માણસે પોતાનો આત્મા રાજ્યકર્તાઓને વેચી દીધો છે? એમ જો હોય તો આપણે માણસ શાના? હું તો કહું છું કે આપણે માણસ પહેલા અને પછી રૈયત.

કાયદાને માન આપવાનો ગુણ કેળવવાની કશીયે જરૂર હું જોતો નથી. સત્યને માન આપવાની જરૂર હરહમેશ છે. મારાથી એકજ ફરજ ધારણ કરી શકાય છે, અને તે એ કે જે સત્ય હોય તેજ મારે કરવું. કાયદાથી કોઈ દહાડો માણસ જરાયે વધારે ન્યાયી થયેલો મેં જાણ્યો નથી. પણ મેં એવું તો જોયું છે અને જોઉં છું કે સાધારણરીતે ન્યાયી બુદ્ધિના માણસો પોતાના ભોળપણથી અન્યાય ફેલાવવામાં હથિયારરૂપ બને છે કાયદાને અનહદ માન આપવાનું પરિણામ, આપણે બધા એ જોઈએ છીએ કે રાજ્ય લડાઈમાં ઉતર્યું કે લશ્કરમાં પુતળાંની માફક ટપાટપ આપણે ઉતરી પડીએ છીએ અને મૂંગે મ્હોડે ઉપરિના હુકમ ઉઠાવીએ છીએ. ઘણા માણસોનો તો ધંધોજ લશ્કરની નોકરી છે. પછી અમુક લડાઈ ખરાબ છે એમ ચોક્કસ સમજવા છતાં તેમાં તેઓ તણાય છે. એવાને શું આપણે માણસો ગણશું કે કસાઈના હાથમાં કુહાડો ગણશું ? આવા માણસો લાકડા કે રોડા સમાન છે. તેવા માણસોને માન કેમ આપી શકાય ? પશુઓ કરતાં તેની કીમત વધારે કેમ ગણી શકાય ? વળી ઘણા કાયદાના હિમાયતી બને છે, વકીલો બને છે, એલચીઓ બને છે. તેઓ

પોતાની અક્કલ વડે રાજ્યનું રક્ષણ કરવાનો ફાંકો રાખે છે પણ હું જોઉં છું કે તેઓ વગર વિચાર્યે અને અજાણ્યે શેતાનની સેવા કરે છે. ખરા મર્દો તો કોક વિરલા—આપણા વીરો, આપણા દેશભક્તો, આપણા મહાન્ સુધારકો—છે, જેઓ સત્યથી રાજ્યની સેવા કરવા ઇચ્છે છે અને જેમને હમેશાં રાજ્યની સામે થઇને જ તે સેવા કરવી પડે છે. સાધારણ-રીતે, રાજ્ય આવાઓને પોતાના દુશ્મન લેખે છે.

ડાહ્યો માણસ તો મર્દની રીતેજ કામ કરશે, બીજાનો નચાવ્યો નહિ નાચે. આ અમેરિકાના રાજ્યને નિભાવવા જે માણસ યત્ન કરે તે નામર્દ સમજવો. જે રાજ્ય ગુલામોની ઉપર સત્તા ધરાવે છે તેને મારૂં રાજ્ય હું ગણી શકતો નથી. જ્યારે બહુ જુલમ થાય ત્યારે જુલમી રાજ્યની સામે થવાનો માણસ જાતનો હક્ક છે. કેટલાક માણસો કહે છે કે અમેરિકાનું હાલનું રાજ્ય તેવું જુલમી નથી; કારણ તેઓની જાત ઉપર હુમલો નથી, અને બીજાની ઉપર થાય છે તેની આવું બોલનારને દરકાર નથી.

જેમ દરેક સંચામાં થોડો ઘણો કાટ હોય છે તેમ દરેક રાજ્યતંત્રમાં પણ હોય છે. તે કાટ દૂર

કરવાને સારૂ સામે થવાની જરૂર કદાપિ ભલે ન હોય. પણ જ્યારે કાટ એજ સંચો બને, જ્યારે જુલમ એ કાયદાનું રૂપ પકડે, ત્યારે એ રાજ્ય મર્દાને ન ખપે

શરીર જાય તોપણ ન્યાય કરવો, એ સત્ય જાળવવું. મેં ડૂબતા માણસ પાસેથી તુંબડું ઝુંટવી લીધું હોય તો તે મારી જીંદગી જાય તો પણ મારે તેને પાછું આપવું જોઇએ. તેમજ કહિ અમેરિકાનું રાજ્ય ડૂબે તોપણ તેણે ગુલામોને છુટા કરવા ઘટે છે.

આપણે બોલીએ છીએ કે સમાજ અમુક કામને સારૂ તૈયાર નથી; પણ સારૂં કરતાં હમેશાં વખત લાગે છે. કેમકે થોડા માણસો જે સુધારો કરવા માંગતા હોય તે બધા બહાદુર નથી હોતા. તમારા જેટલા બહાદુર બધા માણસ થાય નહિ તેની ફિકર નથી, પણ સમાજમાં કેટલાક તો સંપૂર્ણ શુદ્ધ હોવા જોઇએ. જેમ એક ખમીરનું બુંદ આટામાં વ્યાપીને આખી રોટીને ફુલાવે છે, તેમ આવા માણસો સમાજમાં વ્યાપીને આખા સમાજને ચડાવે છે. એવા-તો હજારો છે, કે જેઓના વિચાર ગુલામીની સામે છે, પણ જેઓનું આચરણ

પોતાના વિચારથી વિરૂદ્ધ છે. તેઓ પોતાને વૉશિંગ્ટન અને ફ્રૅન્કિલનના વંશજો કહાવે છે, પણ ખીસામાં હાથ ઘાલી ચમન કર્યાં કરે છે. આજના દેશસેવકો અને પ્રામાણિક માણસો કેવા છે? તેઓ ઢચુપચુ મનના છે, દિલગીરીના ઠરાવો પસાર કરે છે અને અરજીઓ કરે છે; પણ કશી વાતમાં તેઓનો જીવ નથી હોતો એટલે તેમાં ભલીવાર પણ શો હોય? તેઓ રાહ જોતા બેસે છે કે કોઇ બીજો દુઃખનું નિવારણ કરનારો નીકળે તો પોતાની તળે રેલો ન આવે.

જગતમાં હજારે નવસોનવાણું સત્યની વાતો કરનારા હોય છે, **આચરનારો એક હોય છે.** પણ સત્યના હજાર વાતો કરનારા કરતાં સત્યના એક આચરનારની કીમત ઘણી વધારે છે. ખજાનો સાચવનારા ઘણા હોય, તેનાથી તેમાંથી એક પાઈ પણ નહિ આપી શકાય. ખજાનાનો માલેક એકજ હોય, છતાં તે બધું લૂંટાવી શકે છે.

માણસ સત્યની તરફ મત આપે એટલે કાંઈ તે સત્ય આંચરતો કહેવાય નહિ. જ્યાં સુધી પોતાનો મત સિદ્ધ કરવાની તેને ધગશ નથી હોતી ત્યાં સુધી તે મતનું કઇ ફળ નથી. બહુમતિના નિર્ણય

ઉપર પોતાનો સિદ્ધાન્ત છોડવાને બદલે તેણે એકલા ઝૂઝવું જોઇએ. બહુમતિએ જે કામ થાય તેમાં કરાવવાપણું શું રહ્યું? જ્યારે ઘણા માણસો ગુલામી રદ કરવાનો મત આપશે ત્યારે એમ જાણવું કે ગુલામી રદ કરવાપણું રહ્યું નથી. **તેની સામે ઝૂઝનાર એક સાચા માણસેજ તેનું મૂળ ઉખેડ્યું હતું એમ જાણવું.**

હું એમ નથી કહેતો કે દરેક માણસ જ્યાં જ્યાં ખોટું જુએ ત્યાં ત્યાં તે દૂર કરવાને બંધાયલો છે; પણ હું ચોક્કસ કહું છું કે **તે પોતે ખોટામાં ભાગ નહિ લેવા તો બંધાયલો છે જ.** માણસ, માત્ર વિચાર કરી તે પ્રમાણે વર્તે નહિ તેમાં શી મઝા હોય? જો મારો માલ કોઇ ચોરી જાય તો હું તે અડીક થયું ગણી બેસી રહેતો નથી પણ ચોરાયલો માલ પાછો મેળવવા અને ફરી ન ચોરાય તેમ કરવા પ્રયત્ન કરૂં છું. **જે માણસ કહે છે તેમ કરે છે તે જુદી જાતનો બને છે. તેવો માણસ નથી દેશની, નથી સગાની કે નથી મિત્રોની દરકાર કરતો; સત્યને સેવતો આ બધાને તે સેવે છે.**

જુલમી કાયદા છે, એમ આપણે કબૂલ કરીએ

છીએ. તેની સામે આપણે શું થશું? સાધારણરીતે માણસો કહે છે કે જ્યારે ઘણા માણસો તે કાયદા નાપસંદ કરશે ત્યારે તે રદ થશે. તેઓ કહે છે કે જો તેઓ સામે થાય તો કાયદાની ખરાબી કરતાં સામે થવાની ખરાબી વધારે થશે; પણ તેમ થાય તો સામે થનારનો દોષ નથી. દોષ અમલદારનો છે.

હું બેધડક કહું છું કે મૅસેચ્યુસેટ્સમાં એક હજાર માણસ, એક સો માણસ, અરે, દશ માણસ—દશ પ્રામાણિક માણસ, નહિ નહિ, એક પ્રામાણિક માણસ—ગુલામીની વિરૂદ્ધ હોય, તે જો કર નહિ આપી ગુલામોની ભાગીદારીમાંથી બાતલ થઇ જાય અને તેમ કરવા માટે જેલ ભોગવી લે તો આજે જ અમેરિકામાં ગુલામગીરી નાબૂદ થાય. બીજાઓ પોતાના મતના ન થાય ત્યાં સુધી તેણે ગુલામોની માલેકી ધરાવવાના પાપમાં ભળવાનું નથી, કેમકે તે એકલો નથી. તેની સાથે હમેશા ઈશ્વર છે. જો હું બીજાઓના કરતાં સાચો હોઉં તો હું તે બીજા બધા કરતાં ચડતો છું. વર્ષમાં એક જ વાર રાજ્ય-સત્તાના પ્રસંગમાં હું આવું છું, કે જ્યારે રાજ્યનો

પ્રતિનિધિ—કર ઉઘરાવનાર મારી પાસે કર લેવા આવે છે. તે વેળા મારે તેને કર આપવાની ના પાડવીજ જોઇએ. જો એક હજાર માણસો કર આપવા ના પાડે તો તેમાં કશો અત્યાચાર થતો નથી, પણ રાજ્ય જે અત્યાચાર કરે છે તેમાં કર આપવાથી મદદ થતી હોઈ, કર આપવામાંજ અત્યાચાર રહેલો છે.

હું જાણું છું કે મૅસેચ્યુસેટ્સમાં એક જ ખરો બહાદુર, ગુલામીની સામે થઇને વેરો નહિ આપી જેલમાં જશે તો તેજ દહાડે ગુલામોની બેડી તૂટવાની શરૂઆત થશે. જે ચીજ બરાબર કરવામાં આવે તેજ બની કહેવાય; પણ આપણે તો લાંબી વાતો કરીને માનીએ છીએ કે વાતો એજ આપણું કામ છે. ગુલામી તોડવાની હિલચાલને ટેકો આપનારાં ઘણાં છાપાં છે પણ એક મર્દ નથી.

જે રાજ્યમાં ખોટી રીતે માણસોને જેલમાં નાંખવામાં આવે છે તે રાજ્યમાં ન્યાયી અને સારા માણસોનું ઘર જેલ છે. તેથી મૅસેચ્યુસેટ્સમાં આજે સારા માણસોનો વાસ જેલમાંજ હોવો જોઇએ. ગુલામી રાજ્યમાં

માણુસ જેલમાં જ સ્વતંત્ર છે. ત્યાં જ તેનું માન છે. જેઓ એમ માને છે કે સારા માણુસો જેલ જશે તો પાછળથી અન્યાયની સામે લડત ચલાવનાર કોઇ રહેશે નહિ તેઓને લડત કેમ ચાલે તેનું ભાન નથી. તેઓને ખરાની સત્તા ખોટા ઉપર કેટલી ચાલે છે તેનું માપ નથી. જેલમાં પડેલા અને અ-ન્યાયના જુલમનો અનુભવ કરનારા જેલમાં જેટલું કામ કરી શકશે તેટલું જેલની બહાર નહિ કરી શકે. થોડા વિરૂદ્ધ વિચારના મા-ણુસો, ઘણા માણુસોની સાથે ખેંચાયાં કરે ત્યાંસુધી તેઓ વિરૂદ્ધ વિચારના કહેવાય જ નહિ. તેઓએ પોતાનું બધું વજન વિરૂદ્ધ ગતિ આપવામાં વાપરવું ઘટે છે.

હું મારા પાડોશીઓની સાથે વાતચીત કરૂં છું, ત્યારે મને માલમ પડે છે કે તેઓ સામે થાય તો બધું ખોઇ બેસે અને તેઓનાં બાયડી છોકરાં રઝળી પડે એમ તેઓને બીક છે. મારે પોતાને જો રાજ્ય ઉપર મારા અથવા મારા કુટુંબનો આવી રીતનો આધાર રાખવાનો હોય તો હું નિરાશ થઇ પડું.

મને લાગે છે કે જુલમી રાજ્યને તાબે

થવું એ શરમભરેલું છે. તેની સામે થવું એ સ્હેલું અને સરસ છે. મેં છ વર્ષ થયાં કર આપ્યો નથી. તેથી એક વખત એક રાતને સારૂ મને જેલમાં રાખવામાં આવ્યો હતો. જ્યારે આ કેદખાનાની દિવાલો અને તેના લોખંડના દરવાજા તપાસ્યા ત્યારે મને રાજ્યની મૂર્ખાઈનો ખ્યાલ આવ્યો, કેમકે મને કેદ કરનારા તો એમજ ધારતા હશે કે હું માત્ર હાડકાં અને માંસનો બનેલો છું. તે મૂર્ખાઓ જાણતા નથી કે હું દિવાલોથી ઘેરાયલો છતાં બીજાઓ કરતાં છુટો છું. હું કેદમાં હતો એમ મને ન લાગ્યું. મને તો એમજ જણાયું કે જેઓ બહાર હતા તેઓ કેદીની સ્થિતિમાં હતા. મને તેઓ પહોંચી શકયા નહિ તેથી મારા શરીરને સજા કરી. તેમ થવાથી હું વધારે છુટો થયો અને મારા વિચારો તે રાજ્યને સારૂ વધારે ભયંકર થયા. મેં જોયું છે કે છોકરાંઓ કોઈ માણસને કાંઇ ન કરી શકે તો તના કુતરાને કનડે છે, તેમ રાજ્ય મને કાંઈ નથી કરી શકતું ત્યારે મારા શરીરને ઇજા આપે છે. વળી મેં એમ પણ જોયું કે શરીરને ઇજા આપતાં પણ રાજ્ય ડરતું હતું. તેથી મારૂં જે કાંઇ માન રાજ્ય પ્રત્યે હતું તેયે ગયું.

આ પુસ્તકો જરૂર વાંચો

૧ હિન્દ સ્વરાજ્ય
એક સત્યવીરની આત્મકથા અને સર્વોદય
લેખક: મહાત્મા મોહનદાસ ક. ગાંધી ૦—૮—૦

૨ અસહકાર
વિષે મહાત્મા ગાંધીજીના
ભાષણો અને લેખો ૦—૬—૦

૩ રાષ્ટ્રગીત (બંગાળી, હિન્દી, હિંદુસ્તાની અને ગુજરાતી ગીતોનો સંગ્રહ)
સંગ્રહકર્તા: ઇન્દુલાલ કનૈયાલાલ યાજ્ઞિક ૦—૮—૦

૪ સત્યાગ્રહીના સ્વાતંત્ર્યમંત્રો ૦—૦—૩

૫ લાલા લાલસિંગ ૦—૩—૦

૬ ગુલામ જીલાની ૦—૨—૦

૭ અમૃતસરની વીરાંગના ૦—૧—૬

૮ પંજાબના અત્યાચારો ૦—૧—૬

પ્રકાશક: ઇન્દુલાલ કનૈયાલાલ યાજ્ઞિક,
રાષ્ટ્રીય સાહિત્ય કાર્યાલય—અમદાવાદ.

તા. ક. એક રૂપિયાથી ઓછી કિંમતના પુસ્તકો મંગાવનારે ટિકીટો બીડવી.